

УДК 631.115.1:334.012.23

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

П. Березівський, д.е.н.

Львівський національний аграрний університет

Ключові слова: організаційно-економічні трансформації, фермерські господарства, ретроспектива розвитку, перспективи розвитку.

Досліджено організаційно-економічні трансформації фермерських господарств Львівської області, теоретично узагальнено ретроспективу становлення фермерства й етапи його входження до системи рівноправних організаційно-правових форм господарювання, окреслено перспективи їх розвитку в динаміці.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток фермерства в Україні мали б забезпечити формування різноукладності в аграрному секторі економіки, стимулювати формування приватного укладу. Цей процес безперечно залежить від способу утворення фермерських господарств, хоча порядок створення їх визначається законодавством, але способи їх утворення можуть бути різними. Це зумовлено тим, що господарство може функціонувати лише за умов наявності відповідних ресурсів. Для фермерського господарства як форми господарювання в сільському господарстві визначальна земля – основний засіб виробництва.

Вважаємо, що у пореформений період основними способами формування фермерських господарств будуть: 1) за рахунок розширення особистих селянських господарств із набуттям статусу юридичної особи; 2) у результаті трансформаційних процесів дрібних фермерських і особистих селянських господарств на основі асоційованого членства у фермерські господарства ринкового спрямування, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування аграрного сектору економіки, формування ефективних організаційно-правових структур, у тому числі фермерських господарств ринкового спрямування, розвитку різноукладності та розробки механізмів їх реалізації постійно перебували і перебувають у полі зору вітчизняної економічної науки. Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти реформування АПК, формування нових організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві, у тому числі й фермерських господарств, формування різноукладності, кооперування і розвитку інтегрованих формувань досліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних учених економістів-аграрників. Вагомий внесок у дослідження цих проблем внесли такі вчені, як В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.Х. Брус, В.П. Горьовий, О.В. Крисальний, І.І. Лукінов, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак, М.Г. Шульський, В.В. Юрчишин та ін. Зокрема В.П. Горьовий зауважує, що останніми роками в Україні спостерігається

тенденція до сповільнення темпів приросту чисельності фермерських господарств, а в окремих регіонах – навіть до прямого їх скорочення. Основними причинами цього є незадовільна макроекономічна ситуація в країні, використання недостатньо обґрунтованих підходів до організації раціональних за розмірами і спеціалізацією фермерських господарств стосовно місцевих умов виробництва, слабкість кооперативного руху, відсутність належної державної підтримки та допомоги, диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури. Фермерські господарства слабо інтегровані в загальну систему АПК [2, с. 5-6]. З цією думкою, очевидно, слід повністю погодитись і взяти до уваги в наукових дослідженнях.

Очевидно, слід погодитись і з твердженням М.Г.Шульського про те, що немає нерезультативних форм господарювання, а існують недосконалі механізми забезпечення ефективного їх функціонування [6, с. 5]. Звідси, проведені наукові дослідження вченими-економістами є ґрунтовними, але все-таки існує необхідність у регіональному аспекті досліджувати організаційно-економічні трансформації у розвитку фермерських господарств.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – вивчити організаційно-економічні трансформації у розвитку фермерських господарств стосовно регіону, теоретично узагальнити ретроспективу становлення фермерства й етапи його входження до системи рівноправних організаційно-правових форм господарювання, окреслити перспективи їх розвитку в динаміці.

Виклад основного матеріалу. У Львівській області кількість фермерських господарств на кінець 2008 р. зменшилася порівняно з 2000 р. на 7,0%, відповідно площа сільськогосподарських угідь, закріплених за фермерськими господарствами, і ріллі збільшилася на 26,8 і 40,3% (табл. 1). У 2008 р. відбулося незначне зменшення кількості фермерських господарств, яке можна оцінювати як позитивне явище, пов'язане з їх укрупненням. Водночас процеси роздержавлення і приватизації в аграрному секторі, реформування колективних сільськогосподарських підприємств позитивно вплинули на збільшення розмірів фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь і ріллі в розрахунку на одне господарство. Зокрема, якщо на одне фермерське господарство в області на кінець 2000 р. припадало 45 га сільськогосподарських угідь і 37 га ріллі, то на кінець 2008 р. ці розміри становили відповідно 61 і 56 га, або збільшились на 35,6 і 51,4%.

Гальмування темпів створення фермерських господарств у Львівській області пов'язано з багатьма чинниками. По-перше, зі зміною способів становлення фермерських господарств. Перші фермерські господарства створювались за рахунок земель запасу і, відповідно, розміри їх були значними. Такий спосіб зараз неможливий через відсутність земель запасу та небажання односельчан, у зв'язку з дефіцитом земельних ресурсів, щоб фермер мав землі більше за середню земельну частку (пай). Крім того, перші фермерські господарства створювались часто в командному, адміністративному порядку, як показові, на базі земель та матеріальних ресурсів колективних і державних господарств.

Таблиця 1

Чисельність фермерських господарств та їх розміри за площею земельних угідь у Львівській області (на кінець року)*

Показник	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. до 2000 р., %
Кількість фермерських господарств, од.	1164	1143	1194	1258	1277	1082	93,0
Площа сільськогосподарських угідь, га	52136	54055	54112	58124	67114	66085	126,8
у тому числі ріллі, га	42981	45341	47421	51320	61017	60288	140,3
Припадає на одне фермерське господарство, га:							
сільськогосподарських угідь	45	47	45	46	53	61	135,6
ріллі	37	40	40	41	48	56	151,4

* Джерело: складено на основі [5, с. 10].

Нині такий процес неможливий через існуючу конкуренцію між різними сільськими товаровиробниками, насамперед сільськогосподарськими підприємствами. Тому фермерство повинно розвиватись еволюційним шляхом. Найімовірніше, що надалі чисельність фермерських господарств збільшуватиметься за рахунок селян, які вийшли з колективних сільськогосподарських підприємств у процесі їх реформування із земельними та майновими паями на основі асоційованого членства, а також за рахунок розширення особистих селянських господарств, адже окремі сім'ї вже тепер обробляють 2-3 га землі, утримують 3 і більше корів, 5-10 голів свиней. По-друге, змінилися пріоритети місцевих владних структур щодо перспектив організаційної побудови сільського господарства на користь виваженішої і твердішої політики щодо збереження кращих надбань попереднього господарювання, передусім створеної матеріально-технічної бази, та забезпечення раціонального використання земельних і природних ресурсів. По-третє, виникли значні труднощі у становленні фермерських господарств, подолання яких виявилось складною справою. Насамперед це відсутність джерел фінансування фермерів, неможливість одержати кредит або його одержання на не вигідних умовах, під надто високі відсотки. По-четверте, нарощувана керівниками і спеціалістами сільськогосподарських підприємств, деякими консервативними партіями пропаганда створила на селах ситуацію, коли значна частка населення категорично не сприймає фермерство. Отже, виховання фермерських кадрів – важливе не лише економічне, а й соціально-політичне завдання.

Процеси становлення фермерських господарств і формування фермерського субукладу характерні не тільки зростанням кількості господарств, а й

нарощуванням ресурсного потенціалу, стабілізацією виробничих параметрів, зростанням обсягів виробництва і реалізації продукції, зміцненням їх фінансового стану. Ці показники значною мірою залежать від розміру господарства, головним чином площі його землекористування. Розміри господарства, з одного боку, – важливий чинник ефективності господарювання, а з іншого, – результат його діяльності. Вони формуються у такий спосіб, щоб забезпечити раціональніше використання системи машин, повну зайнятість трудових ресурсів сім'ї фермера впродовж року та гарантувати найбільшу віддачу на одиницю вкладеного капіталу. Фермер, крім того, повинен мати вигоду від застосування сучасних технологій і, головне, одержати найбільшу суму прибутку. Тому з'ясування розмірів фермерських господарств, їх варіації, можливостей та наслідків розширення має винятково важливе значення для оцінки перспективності розвитку фермерства.

Мала землезабезпеченість сільських жителів може стати визначальною у разі подальшої зміни розмірів і кількості фермерських господарств. Однак цей чинник є динамічним, оскільки залежить від демографічних, соціальних та економічних процесів.

В умовах становлення фермерства в Україні розміри фермерських господарств ще достатньо не обґрунтовані, тому вони змінюватимуться, причому за умови широкого розповсюдження цієї форми господарювання можна очікувати, що середні розміри господарств в області суттєво зменшуватимуться за рахунок новостворюваних дрібних господарств, оскільки останні формуватимуться переважно через розширення особистих селянських господарств.

Розміри фермерських господарств тісно пов'язані з їх спеціалізацією, оскільки, з одного боку, виходячи з наявної площі землекористування, це потрібно для найефективнішого використання землі, вкладеного капіталу і трудових ресурсів сім'ї, а з іншого боку, сформована спеціалізація виробництва і здійснені задля цього відповідні інвестиції змушують фермера приймати рішення щодо розширення чи обмеження земельних угідь, залучення найманої робочої сили. Залежно від типу спеціалізації та природно-кліматичних умов кожне господарство потребуватиме різних земельних наділів для свого ефективного ведення.

Більшість фермерських господарств Львівської області займається виробництвом зерна, овочів, картоплі і м'ясо-молочним скотарством. Спостерігається чітка тенденція до нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва у фермерських господарствах (табл. 2). Валова продукція сільського господарства фермерських господарств області у 2008 р. порівняно з 2005 р. збільшилася в 3,1 раза, відповідно продукція рослинництва – на 68,7 %, а продукція тваринництва – в 4,4 раза. У структурі валової продукції фермерських господарств питома вага тваринницької продукції збільшилася з 52,4% у 2005 р. до 74,3% у 2008 р., відповідно продукції рослинництва – зменшилася з 47,6 до 25,7%.

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства у фермерських господарствах Львівської області (у порівнянних цінах 2005 р.), тис. грн*

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р.
----------	---------	---------	---------	---------	---------

					до 2005 р., %
Валова продукція сільського господарства	102217	174275	236846	319830	в 3,1 раза
у тому числі: рослинництва	48685	63890	73063	82108	168,7
тваринництва	53532	110385	163783	237722	в 4,4 раза
Структура валової продукції фермерських господарств, %:					
рослинництва	47,6	36,7	30,8	25,7	х
тваринництва	52,4	63,3	69,2	74,4	х
Питома вага валової продукції фермерських господарств у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств, %	2,5	4,1	5,5	7,4	х

* Джерело: складено на основі [5, с. 11].

Отже, розміри фермерських господарств та їх спеціалізація взаємопов'язані, оскільки залежно від перших фермер вибирає певний напрям діяльності. У дрібних господарствах існує проблема розширення земельних наділів з метою збалансованого використання як земельних, так і трудових і матеріальних ресурсів. Вивчення розміру й спеціалізації фермерських господарств вкотре підтверджує необхідність урахування особливостей кожної зони, в якій вони знаходяться, адже це значною мірою визначатиме їх ресурсозабезпеченість, рівень господарювання та особливості агросервісного обслуговування.

Загалом ретроспективна оцінка становлення фермерства в Україні та прогностичні передбачення дають змогу відзначити, що становлення й повне утвердження фермерського субукладу повинні пройти низку етапів.

Перший етап характерний створенням різних типів фермерських господарств, передусім наділення їх землею та первинне формування матеріально-технічної бази за рахунок власного й залученого капіталу. Цей період є одним із найскладніших, оскільки передбачає волевиявлення селянина займатися фермерством, готовність його до ризику, самовіддачі, вияв усіх навичок і можливостей, уміння орієнтуватися в складних умовах, налагоджувати партнерські зв'язки тощо. Водночас саме на цьому етапі потрібні моральна й фінансова підтримка фермера, правові гарантії, розумна державна політика на користь приватного господарювання та її реалізація на місцях.

Для другого етапу розвитку фермерства характерне розширення ресурсних можливостей господарств, передусім площі землекористування, придбання технічних засобів, проведення капітального будівництва. При цьому зростає кваліфікаційний рівень фермера, вдосконалюються його навички в комерційній і підприємницькій діяльності, визначаються вигідні і надійні партнери. Фермер

зазвичай одержує суттєві прибутки, які переважно скеровує не на споживання, а на розширення виробництва.

Третій етап, як кінцевий етап становлення фермерства, – це формування конкурентоспроможних фермерських господарств із чітко вираженою спеціалізацією, сформованими і нормально відтворюваними ресурсами, передбачуваними параметрами господарської діяльності, сформованими сегментами ринку. Результати діяльності таких підприємств поліпшуватимуться, зростатиме рівень продуктивності землі й тварин, використання ресурсного потенціалу, продуктивність праці. Дедалі більше застосовуватимуться досягнення науки й техніки, фермери переорієнтовуватимуть свою діяльність на ринок і потреби споживачів. Цей етап – це стан повного і цілковитого визнання фермерських господарств і фермерського субукладу як рівноцінного, повноправного й найперспективнішого, з чітко вираженими перевагами перед іншими формами господарювання.

Висновки. Фермерське господарство є підприємницькою структурою, яка самовідтворюється і самовідновлюється, базується переважно на праці фермера та членів його сім'ї. Незважаючи на те, що фермерство – це форма приватного господарювання, вона, однак, суттєво відрізняється від приватних особистих селянських господарств, передусім тим, що фермерське господарство має вищий рівень товарності, не є суто трудовим, що передбачає і найм робочої сили, а також є основним місцем праці та основним джерелом доходу фермера.

Для фермерства, як і для будь-якої іншої виробничої структури, створення належної ресурсної бази та узгодженості і збалансованості її окремих елементів є особливо важливим, адже саме з цього, зокрема з обмежених можливостей розширення земельних наділів і придбання технічних засобів, фермер виходить у формуванні своєї виробничої програми. З іншого боку, виробнича програма фермерського господарства повинна бути такою, щоб сприяти відтворенню господарства і нарощуванню ресурсного потенціалу. Гостра конкурентна боротьба, складні умови самовідтворення змушують фермера постійно вживати заходів, скерованих на створення збалансованого, конкурентоспроможного підприємства.

Бібліографічний список

1. Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу : колективна монографія / за заг. ред. П. С. Березівського. – Львів : Львів. держ. аграр. ун-т, 2006. – 559 с.
2. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.
3. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства : оцінка і проблеми становлення та розвитку / В. В. Липчук. – Львів : Вільна Україна, 1997. – 156 с.
4. Регіональні особливості становлення і розвитку фермерства / [Онисько С. М., Липчук В. В., Березівський П. С., Вороний І. В.]. – Львів : Укр. технології, 2001. – 172 с.
5. Фермерські господарства Львівщини : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2009. – 113 с.
6. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія / М. Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.

Березивский П. Трансформационные процессы в развитии фермерских хозяйств Львовской области

Исследованы организационно-экономические трансформации фермерских хозяйств Львовской области, теоретически обобщена ретроспектива становления фермерства и этапы его вхождения в систему равноправных организационно-правовых форм хозяйствования, определены перспективы их развития в динамике.

Ключевые слова: организационно-экономические трансформации, фермерские хозяйства, ретроспектива развития, перспективы развития.

Berezivskyy P. Transformation processes in the development of farms in Lviv region

The article theoretically summarizes retrospective of farms establishment and stages of its introduction into the system of equal organizational and legal forms of farming. The author studies organizational and economic transformations in the development of farms in Lviv region and outlines prospects of their development.

Key words: organizational and economic transformations, farms, retrospective of development, prospects of development.